

VU Research Portal

Andere tijden. Feitsma en de historisering van het wereldbeeld

Noordegraaf, J.

published in

Wittenskip en Beweging. Skôgings oer wurk en sribjen fan prof. dr. Tony Feitsma
2015

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2015). Andere tijden. Feitsma en de historisering van het wereldbeeld. In A. J. Popkema, L. Folkertsma, R. Veenbaas, & A. Riemersma (Eds.), *Wittenskip en Beweging. Skôgings oer wurk en sribjen fan prof. dr. Tony Feitsma* (pp. 47-61). Utjouwerij Wijdemeer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Postscript uit: *Wittenskip en Beweging. Skôgings oer wurk en stribjen fan prof. dr. Tony Feitsma*. Onder redactie van Anne Tjerk Popkema, Lolke Folkertsma, Redbad Veenbaas & Alex Riemersma. Ljouwert: Utjouwerij Wijdemeer 2015, 47-62. ISBN 978 949 205 2131.

Andere tijden

Feitsma en de historisering van het wereldbeeld¹

Jan Noordegraaf
Vrije Universiteit Amsterdam

Inleiding

Gedurende vele jaren heeft Tony Feitsma zich bezig gehouden met de geschiedenis van de bestudering van het Fries. In 1960 schreef ze in *De Stiennen Man* een bijdrage ‘Ut de skiednis fan de Fryske tael- en litteratuere Wittenskip’ en in 2012 verscheen postuum een bundel met een aantal van haar studies over de Friese taalkundige Joast Hiddes Halbertsma onder de titel *Tussen Hemsterhuis en Grimm*. Bijna een halve eeuw is wetenschapsgeschiedenis, en meer in het bijzonder de ‘history of the humanities’ zoals dat in hedendaags academisch jargon heet, een deel van haar uitgebreide werkterrein geweest. Dat het belang van de geesteswetenschappen – de ‘vergeten wetenschappen’, zo werden ze onlangs nog genoemd –, tegenwoordig ook aan de hand van de geschiedenis van de taalkunde geadstrueerd wordt,² is mede aanleiding om de linguïstisch-historiografische studies van Feitsma nader te belichten. Dat klemmt te meer omdat het Friese aandeel in de ontwikkeling van de taalwetenschap in de internationale literatuur maar in beperkte mate aan bod lijkt te komen. In het vrij recente *Oxford handbook of the history of linguistics* (2013) bijvoorbeeld zoekt men in de index tevergeefs naar namen van vroegere Friese taalonderzoekers. De vraag hoe Feitsma’s studies over de geschiedenis van de Friese taalstudie binnen de frisistiek zelf geplaatst kunnen worden, is een andere kwestie die aandacht verdient.

Het is zeker bij iemand als Feitsma enigszins hachelijk om één bepaald aspect van haar werk te bespreken los van haar andere wetenschappelijke én maatschappelijke activiteiten. Er zijn echter voldoende redenen om me in deze bijdrage te beperken tot het werk van de linguïstisch-historiograaf Anthonia [48] Feitsma die zich vanaf de jaren zestig tot in het begin van deze eeuw in woord en geschrift heeft uitgelaten over uiteenlopende onderwerpen uit de

---

¹ Met dank aan Henk Schultink (Bilthoven), taalkundige en tijdgenoot, voor enkele nuttige aanwijzingen. De ondertitel van mijn bijdrage heb ik ontleend aan een werk van de cultuurfilosoof Dago Steenis. Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van de niet volledige, maar wel instructieve bibliografie van de publicaties van Feitsma 1948-1978 zoals die te vinden is in *Jiddeyefte*, geredigeerd door H.D. Meijering e.a.

² Cf. Rens Bod, *A new history of the humanities. The search for principles and patterns from Antiquity to the present* (Oxford 2013). Het Nederlandse origineel heeft als titel *De vergeten wetenschappen. Een geschiedenis van de humaniora* (Amsterdam 2010). De historische ontwikkeling van de filologie en de linguïstiek komt in deze werken systematisch aan de orde.

geschiedenis van de Friese taalkunde. Onderwerpen als ‘spelling’ en ‘de beweging’ heb ik, als niet-frisist en ‘Hollander’ bovendien, zoveel mogelijk buiten beschouwing gelaten. Die onderwerpen komen ongetwijfeld elders in dit boek ruimschoots aan de orde. De internationale context van de linguïstische historiografie in de achter ons liggende decennia wil ik wel, zij het enigszins bondig, aan de orde stellen. Want ook in dat opzicht heeft Feitsma in een interessante tijd geleefd. Het was een periode waarin het taalkundig wereldbeeld, zowel binnen als buiten Friesland, krachtig werd gehistoriseerd.

Het leek me weinig zinvol om te proberen hier een beschrijving te geven van alle linguïstisch-historiografische geschriften van de hand van Feitsma. Een aantal relevante publicaties vindt men vermeld in de bibliografie bij dit artikel; andere zijn te vinden in de bibliografie van Feitsma (bijlage III in deze bundel) of anders in de BFTL of via Tresoar. Ik geef er de voorkeur aan om een chronologisch-thematisch overzicht te bieden van Feitsma’s werk op het gebied van de geschiedenis van de Friese taalkunde. Om enigszins greep op het materiaal te houden hanteer ik daarbij een typologisch schema dat al eens eerder goede diensten bewezen heeft. Aan de hand van die typologie kunnen haar studies globaal worden ingedeeld en gekarakteriseerd, al ben ik me ervan bewust dat elke schematisering tot vertekening kan leiden. Al met al is mijn betoog gebaseerd op een selectie uit haar historiografisch oeuvre.

Vervolgens breng ik de (inter)nationale context ter sprake door terug te gaan naar de jaren zestig, toen taalkundigen geconfronteerd werden met werken als *The structure of scientific revolutions* (1962) van Thomas Kuhn en *Cartesian linguistics* (1966) van Noam Chomsky, boeken die aanleiding hebben gegeven tot veel discussie en ook aan de historiografie van de linguïstiek indertijd een krachtige impuls hebben gegeven.

Een proeve van plaatsbepaling

Een twintig jaar geleden hebben de germanist-filosoof Frank Vonk en ik onder de titel ‘An “Anatomy of Melancholy”. Writing the History of Linguistics in the Netherlands, 1900-1990’ een typologische karakterisering gegeven van de ‘linguistic historiography’ zoals die in de twintigste eeuw in Nederland bedreven werd. ‘Dutch and Frisian historiography have also made a significant contribution to the body of knowledge on the history of the study of the two national languages in our country’, stelden we toen (Noordegraaf & Vonk 1996: 144). De vraag is nu wat de bijdrage van Feitsma in dit verband is geweest.

Eén van de benaderingen die we indertijd onderscheiden hebben, was de *historisch-filologische benadering*, die tot doel heeft het verschaffen van betrouwbaar bronnenmateriaal voor de studie van de oudere taalfasen [49] en voor de kennis van de cultuur-historische context, zoals dat vroeger in de neerlandistiek gebeurde via de aan de Vrije Universiteit te Amsterdam geïnitieerde serie *Trivium. Oude Nederlandse geschriften op het gebied van de grammatica, de dialectica en de rhetorica* (1953-1972). Zoals bekend mag zijn, heeft Feitsma in de jaren vijftig en zestig voor de frisistiek veel werk verricht bij het ontsluiten van geschriften van zeventiende- en achttiende-eeuwse schrijvers. Ze was betrokken bij diverse uitgaven in de Groningse reeks *Estrikken* (1952→), waarin ‘kleine teksten en studies op het gebied van de Friese filologie’ verschenen. Het waren ‘de vloertegels waarop de frisistiek zou moeten rusten’ (Feitsma 1993a: 15).

Wie de mede door haar in kloek formaat bezorgde twee delen *Johannes Hilarides* [1649-1726] en *syn naamspooringen van het platte Friesk* (1965-1966) ter hand neemt, zal begrijpen waarom wel eens is opgemerkt dat Feitsma in die jaren veel ‘taai koeliewerk’ verricht heeft. Ik dacht in eerste instantie dat dit ook inhield dat een deel van haar werk bestaan had in het op

stencil zetten van de teksten, commentaren, bibliografie en registers, maar het blijkt dat iemand anders zich bezig heeft gehouden met het ‘ynspannende wurk fan it op stinsel bringen fan ‘e Estrikken’.³ In het ‘foarwurd’ van *Estrikken* 15 (1956) merkt de Groningse hoogleraar J.H. Brouwer (1900-1981) op dat de ‘Fryske filologen’ het mede aan ‘juffer Feitsma’ te danken hadden ‘dat hja tonei har stúdzje fan it “midfrysk” basearje kinne op in bitroubere grounslach’. Een duidelijke uitspraak over het belang van haar editoriale activiteiten. Overigens gebruikte Feitsma voor de Hilaridesuitgave onder meer het proefschrift van de Bredase classicus J.G. Gerretzen (1894-1981) over de *Schola Hemsterhusiana* (1940). Dat was een boek dat enkele decennia later voor haar Halbertsmastudie van cruciaal belang zou blijken te zijn.

Door haar studie Deens aan de Universiteit van Amsterdam was Feitsma vertrouwd geraakt met het structuralisme in de taalkunde, in het bijzonder zoals dat ontwikkeld was in de Kopenhaagse school van Louis Hjelmslev (1899-1965), wiens colleges over de zogeheten glossematiek ze indertijd in Kopenhagen gevolgd heeft en met wie ze ook persoonlijk contact heeft gehad.⁴ Die theorie heeft ze toegepast in haar proefschrift over *De autografemen in het werk van Gysbert Japicx* [1603-1666], waarop ze in 1974 – naar hedendaagse begrippen tamelijk laat: ze was immers al 46 –, na zeven jaar onderzoek cum laude promoveerde. Ze deed dat aan de Vrije Universiteit te Amsterdam: haar promotor, de hoogleraar Algemene Taalwetenschap Bertha Siertsema (1917-2001), was zelf in 1954 op een kritische studie over de in Nederland ‘te weinig bekende’ glossematiek gepromoveerd (Schultink 1955). Waarschijnlijk behoorde Siertsema tot de selecte groep van Nederlandse linguïsten die toentertijd goed ingevoerd waren in deze betrekkelijk hermetische taaltheorie. Want Hjelmslevs [50] taalbeschouwing heeft in Nederland nauwelijks voet aan de grond gekregen (Van den Toorn 1977: 172; zie ook Schultink 2008).

Doel van Feitsma’s werk was een ‘eerste aanzet te geven tot een beschrijving van de structuur van de geschreven taal van Gysbert Japicx’ (Feitsma 1974: 34). Tevens bedoelde het boek ‘een bijdrage tot de Friese spellinggeschiedenis’ te leveren. Voor de behandeling van de spellinggeschiedenis vond Feitsma de nodige inspiratie in het werk van de VU-neerlandicus W.J.H. Caron (1901-1988), een van de redacteurs van de al eerdergenoemde genoemde reeks *Trivium*. Ook hier hebben we dus te maken met een bijdrage tot het ontsluiten van teksten van een oudere Friese schrijver, maar nu met heel andere middelen. Enkele jaren later, in een lezing op het Nederlands Filologencongres van 1976, gaf Feitsma een toelichting op haar keuze van de glossematiek als theoretisch kader. Dat kader leek haar bijzonder geschikt voor de beschrijving van een tekst uit het verleden en haar werkwijze was in die jaren nieuw voor de frisisiek (cf. Feitsma 1993a: 17). In haar afscheidsrede moest ze evenwel concluderen dat haar vernieuwende grafematische aanpak ‘weinig weerklank’ had gevonden. Haar dissertatie is voor velen een ‘ûntagonklik boek’ (H.D. Meijering) gebleven. Aan de wens van haar promotor en van haar copromotor, de Belgisch-Amerikaanse hoogleraar Frans van Coetsem (1919-2002), om op betrekkelijk korte termijn een herziene en veel wijder toegankelijke Engelse versie uit te brengen heeft ze geen gehoor willen of kunnen geven.

---

³ Voor de tijdrovende techniek van het stencilen moet ik de huidige generatie jonge onderzoekers naar een museum verwijzen.

⁴ Voor een sfeerbeschrijving van het taalkundig Kopenhagen in de jaren 1951-1956 zie Schultink 2008: 258-262. Schultink was er in die jaren lector Nederlands.

Over Japicx heeft ze na haar promotie nog diverse malen gepubliceerd.⁵ Er is wel opgemerkt dat de studie van het werk van deze auteur haar eerste grote studieobject is geweest.

Een voorganger van haar promotor Siertsema, de briljante linguïst-filosoof H.J. Pos (1898-1955), had aan de Vrije Universiteit bij zijn inleiding in de algemene taalwetenschap indertijd een *historisch-kritische benadering* gevolgd (Noordegraaf & Vonk 1996: 139-141). Dat wil zeggen dat hij niet alleen eigen theoretisch inzicht in het wezen van de taal ontwikkelde, maar ook ‘critisch-historisch concepten van anderen in heden en verleden’ behandelde, zoals zijn vroegere student P.A. Verburg (1905-1989) het eens heeft samengevat (Verburg 1975: 3). In zijn eerste dissertatie (hij promoveerde zowel in Duitsland als in Nederland) had Pos al eens opgemerkt:

Die Grenzen und Möglichkeiten, innerhalb deren sich die Grundauffassungen eines theoretisch erfassten Gegenstandes infolge der Struktur desselben bewegen müssen, sind immer ziemlich beschränkt. Nur so ist auch eine Geschichte als Werdegang einer Wissenschaft im Sinne methodischer Vertiefung berechtigt und denkbar (Pos 1922: 15).

Die principiële beperktheid van het aantal ‘Grundauffassungen’ betekent dat men de standpunten van voorgangers serieus moet nemen, dat men dus een [51] zinvolle discussie met ‘de vorigen’ kan aangaan. Dat deed Pos dan ook in zijn colleges over de geschiedenis van de taalkunde die hij in de jaren 1924-1932 aan de VU heeft gegeven.⁶ Het lijkt me echter dat Feitsma niet echt in discussie is getreden met de twintigste-eeuwse taaltheoreticus Louis Hjelmslev en ook niet met de zeventiende-eeuwse schrijver Gysbert Japicx.⁷ Haar doelstelling was primair historisch en descriptief van aard.

Laat ik hierbij aantekenen dat ze ‘de vorigen’ altijd serieus heeft genomen. In dit verband wijs ik erop dat Feitsma in 1974 in een kritische bespreking van een Groningse dissertatie over de Deense taalgeleerde Rasmus Rask (1787-1834) en zijn *Frisisk Sproglaere* (1825) de auteur ervan onder meer kapittelt omdat zij een werkwijze heeft gevolgd die ‘not sufficiently *immanent*’ is (cursivering toegevoegd). Jaren later, in een artikel over de interpretatie van de

---

⁵ Zie hiervoor het artikel van Ph.H. Breuker over Feitsma’s Gysbertonderzoek elders in deze bundel. In dit verband wijs ik er ook op dat Breuker in 1989 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam gepromoveerd is op een uitvoerige studie over *It wurk fan Gysbert Japix*.

⁶ Voor een overzicht van de door hem behandelde onderwerpen zie Noordegraaf 1990. Van de Friese taalkundigen heeft Pos bij mijn weten alleen het werk van Valentinus Slothouwer (1738-1822), *rector gymnasii* te Harlingen en Leeuwarden en een van de Hemsterhusiaanse leermeesters van Joast Halbertsma, behandeld. Zie over Slothouwer onder meer Feitsma 2012: 54-55, Noordegraaf 1985: 110.

⁷ Haar latere VU-collega Nederlandse taalkunde, D.M. Bakker (1934-1985) daarentegen heeft indringend het werk van de Geneefse structuralist Ferdinand de Saussure (1857-1913) bestudeerd om de herkomst van de weeffouten in de contemporaine generatieve grammatica te kunnen aanwijzen. Zijn student Reinier Salverda (*1948), kenner van het werk van H.J. Pos en 2006-2013 directeur-bestuurder van de Fryske Akademy, sloot zich aan bij deze traditie met zijn VU-dissertatie over *Leading conceptions in linguistic theory. Formalist tendencies in structural linguistics* (1985). Wat hij onder meer beoogde, was ‘a further clarification of the foundations of linguistic theory’ (p. 7).

systematiek van de *Spreeckonst* (1635) van de foneticus Petrus Montanus (1594/5-1638), vertelt ze over haar eigen werkwijze het volgende:

Ik heb geprobeerd om de tekst van Montanus *nauwkeurig te lezen en in zijn eigen verband* te beschouwen, waarbij de manier waarop Caron de oude grammatici behandelde, voor mij een inspirerend voorbeeld is. Ik herinner mij nog goed hoe ik destijds – nog vóór mijn VU-periode – de dissertatie van Caron (1947)⁸ heb gelezen als een spannende detective. Waar de grote mannen vóór hem de oude grammatici *wat achteloos citeerden om hun eigen gelijk of het ongelijk van de oude grammatici* beter in het licht te stellen, deed Caron een ernstige en geslaagde poging om deze oude grammatici *vanuit hun eigen uitgangspunt te lezen en te interpreteren*. Deze ‘leestradiatie’ heeft mij van het begin af aan aangesproken (Feitsma 1991: 3; mijn cursivering).

Feitsma keert zich hier tegen de zogenaamde ‘Whig interpretation of history’, die vooral wil laten zien dat de verworvenheden van een nieuwe generatie onderzoekers ‘significantly surpassed previous attainments in the field and that their theories rightfully replaced those taught by the preceding generation of linguists’ (Koerner 2002: 294). Dergelijke *pro domo* geschiedschrijving à la Chomsky’s *Cartesian linguistics*, ‘presenting earlier periods of the discipline in such a manner that one’s present position, with respect to both theoretical and [52] ideological issues, is strengthened’ (Koerner 1978:21), lijkt me bij Feitsma uit den boze geweest te zijn. Ga eerst maar eens goed kijken wat er staat, *sine ira et studio*, zo luidt het nuchtere devies. Dat is een kenmerk van een beproefde filologische methode.

De hierboven gereleveerde historisch-filologische benadering blijkt in de praktijk nauw verbonden met een andere gangbare benadering van de geschiedenis van de taalkunde, namelijk met wat we *disciplinegeoriënteerde beschrijvende studies* genoemd hebben (Noordegraaf & Vonk 1996: 143-144). Hier vinden we een rijke verscheidenheid van studies die primair beschrijvend van aard zijn, studies die vooral beogen de discipline te dienen door het naar voren halen van minder bekende geleerden en episodes uit het verleden, en het blootleggen van tot nu toe onopgemerkte verbanden en ontwikkelingen.

Ook Feitsma heeft dit genre veelvuldig beoefend – niet voor niets komen we in haar bibliografie regelmatig titels tegen met de structuur ‘tussen x en y’: een nadruk op de continuïteit? – en ze heeft daarbij onder meer de lotgevallen van het vak Fries aan de Nederlandse universiteiten beschreven. Ze zag deze activiteiten, het schrijven van ‘kronieken’, als het presenteren van de externe geschiedenis van het vak.⁹ In 1986 verschijnt de *Kroniek van een eeuw universitaire Frisistiek*, die begint bij de Franeker hoogleraar Everwinus Wassenbergh (1742-1826), *graecus én neerlandicus*, en eindigt met haar eigen benoeming als bijzonder hoogleraar Fries aan de Universiteit van Amsterdam. In de *Kronyk*

---

⁸ Gedoeld wordt op W.J.H. Caron, *Klank en teken bij Erasmus en onze oudste grammatici* (diss. Vrije Universiteit 1947). Dit proefschrift is ook opgenomen in Carons *Klank en teken. Verzamelde taalkundige studies* uit 1972.

⁹ Ze noemde dit zelf, met een minder gelukkige term, wel eens de ‘uitwendige taalgeschiedenis’ (1986: 29; 1989: 3).

fan fjirtich jier studzjerjochting Frysk oan de VU (1949-1989) worden de ambtelijke lotgevallen van het vak Fries aan de Vrije Universiteit gedocumenteerd in kaart gebracht.¹⁰

Haar UvA-afscheidsrede over *Oud en nieuw in de Frisistiek* uit 1993 laat evenwel een veel meer inhoudelijke behandeling zien; in kort bestek gaat ze in op de ontwikkelingen die zich in de diverse onderdelen van de academische frisistiek hebben voorgedaan. Wederom geeft ze te kennen dat de contemporaine vakbeoefenaars ‘allen (...) in verschillende opzichten op de schouders van de frisisten vóór ons (staan)’ (1993a: 24): onze voorgangers hebben zich niet te goed gevoeld om het noodzakelijke voorwerk te doen. Al met al een duidelijke motivering van dit type geschiedschrijving. In het licht van het voorgaande verbaast het dan ook niet dat Feitsma een aanzienlijke bijdrage kon en wilde leveren aan het door Dykstra en Bremmer geredigeerde overzichtswerk *In skiednis fan 'e Fryske taalkunde*, waarin ‘foar it earst’ – het is dan 1999 – ‘in skiednis fan de Frykse taalkunde beskeun’ werd (Feitsma 1999: 11). Ze schreef er niet alleen de inleiding, maar ook over de geschiedenis van de spelling en over de studie van de grammatica van het Nieuwfries, in totaal vele tientallen pagina’s.

In 1978 aanvaardde Feitsma het ambt van ‘buitengewoon hoogleraar in de nieuwfriesse en middelfriesse taal- en letterkunde’ aan de Vrije Universiteit [53] te Amsterdam met het uitspreken van een rede getiteld *Tussen volkstaal en schrijftaal. Meningen van filologen over het fries*. Wie de gelijknamige monografie bestudeert, ziet dat de louter chronologische aanpak is vervangen door een chronologisch-thematische. Het betoog begint met een tweetal bladzijden tellende bespreking van de inzichten van Bonaventura Vulcanius (1538-1613) en eindigt met een uitvoerige behandeling van de ideeën van Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869); Halbertsma immers staat aan het begin van de moderne frisistiek, stelt Feitsma (1978: 45). Ze schetst hem onder meer in zijn verhouding tot Duitse geleerden als Jacob Grimm (1785-1863) en J.G. Herder (1744-1803). De hier door Feitsma aan Halbertsma gewijde bladzijden is niet alleen een programmatische laudatio van de vermaarde Fries, maar achteraf kunnen we er ook de lijnen in zien van het werkprogramma dat ze met name in de jaren negentig van de vorige eeuw heeft uitgevoerd.

Over Joast Halbertsma is, zoals de lezer bekend mag zijn, al bijzonder veel en langdurig gepubliceerd, vrij recent nog door Anne Dykstra, die in 2011 promoveerde op Halbertsma als lexicograaf. De Halbertsmabiograaf Alpita de Jong (2009: 27) vermeldt in haar proefschrift onder meer dat Halbertsma’s taalkundige activiteiten, zijn netwerk en zijn positie door Ph.H. Breuker (*1939) in diverse bijdragen aan de orde zijn gesteld, ‘ook in bijdragen waarin hij de betekenis van de Halbertsma’s voor de Friese cultuur in algemene zin in beeld brengt’ (zie bijvoorbeeld Breuker 2014). Ze voegt daar nog aan toe:

Voorts heeft Feitsma veel onderzoek gedaan naar de betekenis van Halbertsma voor de Friese taalkunde. In haar artikelen besteedt zij aandacht aan Halbertsma’s taalopvatting in algemeen-filosofische zin en zijn plaats in de geschiedenis van de taalwetenschap. Daarbij komt dan ook de Europese dimensie van de negentiende-eeuwse taalkunde en de Friese cultuurbeweging – door haar nationalisme genoemd – aan de orde. Voor zover Halbertsma echter wordt beschouwd binnen het kader van Europese taalgeleerdheid gaat het bij Feitsma steeds om de taalkundige en niet de cultuurhistorische kant van de zaak (De Jong 2009: 27).

---

¹⁰ Haar artikel ‘Ut de skiednis fan de stúdzjerjochting Frysk oan de VU’ uit hetzelfde jaar 1989 geeft een beknoptere versie van deze kroniek.

Dat lijkt me een juiste taxatie. De Jong geeft verder aan dat de meningen over de betekenis van Halbertsma als taalgeleerde verdeeld zijn. ‘Sommige taalkundigen zien zijn werk als grillig en onbetrouwbaar en beoordelen hem als iemand die niet op de hoogte was van de meest recente ontwikkelingen op het gebied van de taalkunde. Anderen zien hem juist als moderner dan veel van zijn tijdgenoten’. Aldus De Jong (2009: 28).

Ik laat deze strijd der meningen hier verder maar buiten beschouwing en constateer dat Feitsma via haar Halbertsmastudies ertoe gekomen is om de van oorsprong Friese taalkundige Tiberius Hemsterhuis (1685-1766) en zijn ‘Schola Hemsterhusiana’ weer in beeld te brengen. Het is namelijk Joast Halbertsma geweest die in 1845 een editie bezorgd heeft van een handschrift [54] van Hemsterhuis, namelijk de *Lectio publica de originibus linguae graecae*. Hij stuurde ook een exemplaar aan zijn correspondentievriend Jacob Grimm. De vraag die Feitsma zich stelt is welk belang Halbertsma indertijd aan het gedachtegoed van de Schola Hemsterhusiana heeft gehecht. Soms omdat Hemsterhuis ‘de these van een oertaal’ zou hebben ‘geconstrueerd’, zoals Mathijssen (2013: 212) meent? Ik vraag het me af.

Samenvattend kunnen we zeggen dat vanuit de constatering dat Halbertsma als taalkundige tot dan toe vooral beschreven was met het accent op zijn rol in Friese kring, bij Feitsma de behoefte ontstaan was om de taalkundige ideeën van Halbertsma in een bredere context te bestuderen dan tot dan toe gedaan was en een beeld van hem te krijgen als taalkundige en taalideoloog in de context van het taalkundig Europa van de eerste helft van de negentiende eeuw. Uitgangspunt daarbij waren, in de eerste plaats, de vraag met welke voorgangers en tijdgenoten hij inhoudelijk verwant was (zoals J.G. Herder, J.D. Michaelis, Jacob Grimm, Wilhelm von Humboldt) en of er misschien concrete invloeden aan te wijzen waren, en op de tweede plaats de vraag hoe Halbertsma zelf te werk ging en hoe zijn aanpak gezien moet worden in het kader van de ideeën en werkwijze van zijn tijd. Feitsma onderzocht daartoe mede de ontwikkeling van het analogiebegrip in de Friese taalwetenschap (cf. 1999: 22-24; 2012: 17-80) en zo kwam ze bij Halbertsma’s *peers* buiten Friesland terecht. Zodoende heeft ze ook de Nederlandse Schola Hemsterhusiana (cf. Gerretzen 1940) nadrukkelijk weer de haar toekomstige plaats heeft gegeven in de contemporaine Europese taalwetenschap. Ik kom op dit punt, een nieuwe onderzoekslijn, nog terug. Een twaalfdel van haar Halbertsmastudies uit de periode 1993-2003 is postuum gebundeld onder de titel *Tussen Hemsterhuis en Grimm. Joast Hiddes Halbertsma als taalkundige* (2012). Feitsma’s werkwijze in deze artikelen laat zich zonder veel moeite typeren als wat onder vakgenoten wel de ‘history of linguistic ideas’ heet.

Tussen tijdgenoten

Gesteld kan worden dat vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw de bestudering van de geschiedenis van de linguïstiek een hoge vlucht heeft genomen, zoals de Brits-Amerikaanse linguïst W. Keith Percival (*1930) laat zien in zijn schets van ‘The past quarter-century in linguistic historiography’ uit 1991. Verenigingen werden opgericht, drie internationale vaktijdschriften begonnen te verschijnen en zowel in Europa als in de USA werden met grote regelmaat congressen georganiseerd, waaraan een stevige Nederlandse equipe trouw deelnam. Zo hield Feitsma in 1992 te Leeuwarden tijdens een colloquium van de Duitse *Studienkreis Geschichte der Sprachwissenschaft*, dat mede georganiseerd was door de Fryske Akademy, een lezing over ‘Die friesische Grammatik zwischen Sprachbewegung und Sprachwissenschaft’.

Het verleden van de taalwetenschap werd in 1967 bevattelijk en ideologisch vrij [55] neutraal gepresenteerd in het door een voormalig officier van de RAF-inlichtingendienst, R.H. ('Bobby') Robins (1921-2000), in elegant Engels geschreven en succesvolle *A short history of linguistics*. Robins is lange tijd voorzitter geweest van de *Henry Sweet Society for the History of Linguistic Ideas*, in 1984 in Oxford opgericht. Een intrigerend boek van heel andere orde was het werk van Michel Foucault (1926-1984), *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines* uit 1966. Op de Nederlandse televisie was een debat te zien tussen Foucault en Chomsky. Maar Robins, Foucault en andere invloedrijke contemporaine historiografen zal ik nu buiten beschouwing laten.

In 1962 verscheen van de hand van de Amerikaanse natuurkundige en wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn (1922-1966) het klassiek geworden werk *The structure of scientific revolutions*, waarin hij het idee naar voren brengt dat wetenschap niet geleidelijk evolueert maar door paradigmawisselingen sprongsgewijs verandert. Waar het bij Kuhn ging om de 'sciences', deed zich onder taalkundigen de vraag voor of je ook in de linguïstiek dergelijke paradigma's en paradigmawisselingen kon aanwijzen. Er werd dan ook prompt een symposium gewijd aan het thema 'revolution vs. continuity in the study of language' (1964), dat vier jaar later werd vervolgd met een andere, eveneens besloten conferentie van vakgeleerde specialisten. In 1974 verschenen de proceedings van beide symposia onder de titel *Studies in the history of linguistics. Traditions and paradigms*. Het boek bevat bijdragen die nog steeds lezenswaard zijn. De discussie over 'the applicability of Kuhn's paradigms to the history of linguistics' (cf. Percival 1976) leidde onder meer tot uitvoerige discussies over de zogenoemde linguïstische metahistoriografie, ook in ons land (cf. Hulshof 1989). In 1996 bijvoorbeeld werd er in een hotel te Noordwijk aan Zee een internationale conferentie gehouden over 'metahistoriography', waarin 'theoretical and methodological aspects of the history of linguistics' besproken werden. Aan het publieke debat over de metahistoriografie heeft Feitsma bij mijn weten echter niet deelgenomen.

In 1966 publiceerde de Amerikaanse linguïst Noam Chomsky (*1928) zijn *Cartesian linguistics. A chapter in the history of rational thought*. Dat de grondlegger van de transformationeel-generatieve grammatica, een stroming die toen werkelijk 'booming' was, op zoek was gegaan naar wat in zijn ogen de voorlopers waren van zijn eigen taaltheoretische opvattingen zoals René Descartes (1596-1650), de auteurs van de *Grammaire générale et raisonnée* (1660) en Wilhelm von Humboldt (1767-1835), riep veel reacties op, en zeker niet uitsluitend positieve. Hoe dit ook zij, er brak een stortvloed van publicaties los. Reprintfirma's deden goede zaken, want talrijke bekende, maar ook betrekkelijk obscure taalkundige werken kwamen in herdruk op de markt, soms in reeksen met ronkende titels. Ook Feitsma had er diverse op de plank staan. Als opponent bij een historiografische VU-promotie in de jaren tachtig confronteerde ze de kandidaat met een exemplaar uit zo'n reeks: 'dit had u moeten lezen', voegde ze de enigszins verbouwwereerde promovendus toe, terwijl ze krachtig in zijn [56] richting zwaaide met een exemplaar van het bewuste boek. Het zal een reprint van de *Grammaire générale et raisonnée* geweest zijn. Het is me nog niet duidelijk in hoeverre *Cartesian linguistics* etq. voor haar eigen onderzoek van belang is geweest.

In 1978 sprak Feitsma op het Nederlands Filologencongres over 'Keerpunten in de beoefening van het fries, vroeger en nu: tussen tijdgeest en eigen traditie'. 'Keerpunten': haar lezing ging over belangrijke veranderingen in de studie van het Fries en zowel Gysbert Japicx als Joast Halbertsma krijgen de nodige aandacht. Maar de lezer die op zoek is naar termen als 'paradigm shift' of andere termen en begrippen uit een Kuhniaans kader, zoekt tevergeefs.

Een kwestie van aanhoudende discussie, ook onder jongere Nederlandse wetenschapshistorici, betreft de vraag of in de eerste decennia van de negentiende eeuw, toen

mede door de activiteiten van mensen als Schlegel, Bopp, Grimm de historisch-vergelijkende taalwetenschap sterk opkwam, er sprake was van een echte ‘revolutie’, een paradigmawisseling in de zin van Kuhn.¹¹ Zoals hiervoor opgemerkt, was dit het sturende thema in de bijdragen aan de zojuist vermelde bundel *Studies in the history of linguistics. Traditions and paradigms*, zoals Percival (1991) memoreert – en hij is er bij geweest. Kan er van Friese kant bijgedragen worden aan de discussie over de vraag ‘revolution vs. continuity in the study of language’? Het is het werk van de door Feitsma uitvoerig bestudeerde Joast Halbertsma dat ook in dit kader interessant kan zijn. Ik herinner aan het volgende.

Dr. R.J. Dam (1896-1945), de orthodox-gereformeerde classicus die ooit aan de Vrije Universiteit bij H.J. Pos had willen promoveren op een kritische toetsing van moderne, ‘naturalistische’ taalopvattingen vanuit een strikt calvinistisch standpunt (cf. Noordegraaf 1992), publiceerde in 1935 een artikel over ‘De leer van de analogie der taal bij Tib. Hemsterhuis’. Daarin betoogde hij dat bij Hemsterhuis ‘kiemen’ te vinden zijn van de nieuwe historische methode in de linguïstiek. Hemsterhuis was een voorloper van het ‘historicisme’ en van het ‘natuurwetenschappelijk gekleurd linguïstisch denken’ van de ‘Romantici’. Dam wijst ter onderbouwing van zijn stelling op de aantekeningen die J.H. Halbertsma maakte bij diens uitgave van Hemsterhuis’ *Lectio publica de originibus linguae graecae* (1845) en op diens eigen analogiebegrip als cruciaal bewijs voor het verband dat er bestaat ‘tussen Hemsterhuis en de Romantiek’ (Dam 1939: 145). Met andere woorden: Dam zag meer continuïteit dan chauvinistische Duitse historiografen van vroeger tijd wel hebben aangenomen.¹² Feitsma (2012: 65), die het artikel van Dam bestudeerd heeft, [57] lijkt zijn mening te delen. Halbertsma was een bewonderaar en volgeling van de belangrijke Hemsterhusiaan L.C. Valckenaer (1715-1785), maar hij was tevens een interessante gesprekspartner voor Grimm (De Jong 2009: 451). Feitsma schetst daarom Halbertsma als een overgangsfiguur tussen de Hemsterhusianen en de nieuwe school van Grimm. Met andere woorden, Joast Halbertsma

was a link between the Hemsterhusians and historical linguists like Grimm. Anyway, the transition between the Hemsterhusians and nineteenth-century historical linguistics seems to be very natural, or rather: historical linguistics had more or less taken its starting-point in the Schola Hemsterhusiana. Halbertsma was one of the linguists to fill the gap which still seemed to exist in his day (Feitsma 2012: 94).

Deze duidelijke positiepaling inzake de controverse ‘revolution vs. continuity in the study of language’ dateert uit 1996. Maar Feitsma heeft dit relativerende inzicht bij mijn weten niet ingebracht in de anno 2015 nog steeds lopende discussie, hoewel ze naar we weten bij andere gelegenheden beslist het debat niet schuwde. Misschien speelt hier de karaktertrek mee

---

¹¹ Dit standpunt is onlangs nog verdedigd door Leerssen in zijn artikel ‘The rise of philology’: ‘A true “scientific revolution”, in the root sense as employed by Thomas Kuhn, took place around 1800, when the study of linguistics relations was placed on a new footing’ (Leerssen 2012: 23). In zijn artikel over ‘The applicability of Kuhn’s paradigms to the history of linguistics’ heeft Percival (1976: 292) echter al eens opgemerkt: ‘investigation of the past of linguistics will only benefit if the search for paradigms is abandoned’. Voor een genuanceerder benadering van deze materie zie Forsgren 1997.

¹² Cf. Stankiewicz (1974: 170): ‘The Dutch Graecists (...) had probably more in common with German linguistic philosophy (...) than is generally recognized’.

waarvan haar promotor, Bertha Siertsema in 1974 in haar laudatio al eens opmerkte: ‘u kunt niet goed etaleren’.

Slotopmerkingen

Het narekenen van den weg, dien onze denkbeelden over iets hebben afgelegd, is een rijke bezigheid. Je leert er uit zien, hoe noodzakelijk ’t beperkter inzicht ’t ruimere voorbeeld voorbereidt en mogelijk maakt en je beschouwt je beste en nieuwste opvatting van de dingen niet meer als iets wat uit de lucht gevallen is, maar je overziet je heel ontwikkeling tot daartoe (Pos 1926: 15).

Feitsma heeft zich in de loop van bijna een halve eeuw met grote regelmaat bezig gehouden met wat ik hier maar noem de historisering van het frisistich wereldbeeld. Ze zag het nut en de noodzaak in van enig vakhistorisch besef.¹³ Daartoe ontsloot ze voor de collega’s de andere tijden van de frisistiek en ze gaf te kennen dat de contemporaine vakbeoefenaars ‘allen (...) in verschillende opzichten op de schouders van de frisisten vóór ons (staan)’. Ze deed dat werk vooral vanuit een vertrouwd filologisch perspectief. Haar immanente benadering hield in: nauwkeurig lezen, en ze was van mening dat ze in een aantal gevallen beter las en interpreteerde dan haar *peers* en tijdgenoten. Ze bezorgde tekstedities en zeker in de Halbertsmastudies zien we haar de [58] ontwikkeling van taalkundige opvattingen (‘linguistic ideas’) in kaart brengen. De focus is daarbij vooral Fries geweest en dat is zo gebleven.

Tenslotte nog dit. Tony Feitsma was zich bewust van de voorlopigheid van haar onderzoeksresultaten. ‘Mei’t der yn it Halbertsma-ûndersyk noch sa’n soad ûnbekenden sitte yn ferskillende betsjuttingen fan it wurd, moat ik wol taastendewize besykje om myn wei te finen’, heeft ze eens opgemerkt. ‘Dat myn Halbertsma-stúdzje bliuwt ynearsten “wittenskip ûnderweis”’ (2012: 245).

Het onderzoek wordt voortgezet.

---

¹³ Zie voor het ‘waarom’ ook Brekle 1985. Voor een didactische toepassing in het academisch onderwijs zie Noordegraaf 1999 en Boschhuizen & Noordegraaf 2000.

Literatuur

- Boschhuizen, Rob & Jan Noordegraaf. 2000. 'From fact to reflection. Choices in teaching and studying the history of linguistics'. *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 10, 271-283.
- Brekle, Herbert Ernst. 1985. "“Was heißt und zu welchem Ende studiert man Sprachwissenschaftsgeschichte?”". *Einführung in die Geschichte der Sprachwissenschaft* von Herbert Ernst Brekle. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1-33.
- Breuker, Philippus. 2014. *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875*. Leeuwarden: Wijdemeer.
- Dam, R.J. 1935. 'De leer van de analogie der taal bij Tib. Hemsterhuis'. *Neophilologus* 20, 135-145.
- Dykstra, Anne. 2011. *J.H. Halbertsma als lexicograaf. Studies over het Lexicon Frisicum (1872)*. Ljouwert: Fryske Akademy & Afûk. (Dissertatie Universiteit van Amsterdam).
- Feitsma, Anthonia. 1960. 'Ut de skiednis fan de Fryske tael- en litteratuerwittenskip'. *De Stiennen man* 12 [= 16] (1960), afl. 20 (21 okt), 6-8.
- Feitsma, Anthonia. 1962. 'Johannes Hilarides als frysk taelkundige'. *Handelingen van het zevenentwintigste Nederlands filologencongres*. Groningen: Wolters, 167-169.
- Feitsma, Anthonia. 1974a. *De autografemen in het werk van Gysbert Japicx. Een verkennend onderzoek naar de taal van Gysbert Japicx en een bijdrage tot de Friese spellinggeschiedenis*. Ljouwert/Leeuwarden: Kooperatieve Utjouwery. (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam).
- Feitsma, Anthonia. 1974b. [Review of] G.A. Piebenga, *Een studie over het werk van Rasmus Rask, in het bijzonder over zijn Frisisk Sproglære*. Ljouwert/Leeuwarden 1971. *Neophilologus* 58, 155-156.
- Feitsma, Anthonia. 1976. 'Een kwantitatieve benadering van grafematische structuur'. *Handelingen van het vierendertigste Nederlands Filologencongres*. Amsterdam: Holland Universiteitspers, 197-212.
- Feitsma, Anthonia. 1978. *Tussen volkstaal en schrijftaal. Meninge van filologen over het fries*. Ljouwert/Leeuwarden: Koperative Utjowerij. (Inaugurele rede Vrije Universiteit Amsterdam).
- Feitsma, Anthonia. 1979. 'Keerpunten in de beoefening van het Fries, vroeger en nu. Tussen tijdgeest en eigen traditie'. *Forum der Letteren* 20, 11-20. (Beknopte versie in *Handelingen van het vijfendertigste Nederlands filologencongres*. Amsterdam: Holland Universiteitspers 1979, 85-90).

Feitsma, Anthonia. 1984. 'Omkring udgivelsen af Outzens glossarium og Bendsens grammatik'. *Festschrift Dr. F. Paulsen zu seinen 75. Geburtstag am 31. Juli 1984*. Hrsg. v. Volkert F. Faltings e.a. Speciaal nummer van *Nordfriesisches Jahrbuch* 20, 203-226.

[59]

Feitsma, Anthonia. 1986. *Kroniek van een eeuw universitaire frisistiek. I*. Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy & Koperative Utdjowerij.

Feitsma, Anthonia. 1989a. *Kronyk fan fjirtich jier studzjerjochting Frysk oan de VU (1949-1989)*. Amsterdam: Studzjerjochting Frysk oan de Frije Universiteit.

Feitsma, Anthonia. 1989b. 'Ut de skiednis fan de stúdzjerjochting Frysk oan de VU'. Frysk & Vrije universiteit (1949-1989). Under redaksje fan Alex M.J. Riemersma, Trinus Riemersam & Willem W. Visser. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1-7.

Feitsma, Anthonia. 1990a. 'Udgivelsen af Bendsens sproglære'. Bende Bendsen (1787-1875). *Grammatiker und Magnetiseur*, *Bende Bendsen (1787-1875), Grammatiker und Magnetiseur. Mit einem Anhang seiner Märchenübersetzungen*. Hrsg. v. Tony Feitsma & Ommo Wilts. Kiel: Fach Friesische Philologie, Christian-Albrechts-Universität & Amsterdam: Stúdzjerjochting Frysk, Vrije Universiteit, 11-30.

Feitsma, Anthonia. 1990b. 'Nye fund vedrørende udgivelsen af Outzens glossarium og Bendsens grammatik'. *Bende Bendsen (1787-1875), Grammatiker und Magnetiseur. Mit einem Anhang seiner Märchenübersetzungen*. Hrsg. v. Tony Feitsma & Ommo Wilts. Kiel: Fach Friesische Philologie, Christian-Albrechts-Universität & Amsterdam: Stúdzjerjochting Frysk, Vrije Universiteit, 31-64.

Feitsma, Anthonia. 1990c. 'Bibliographie'. *Bende Bendsen (1787-1875), Grammatiker und Magnetiseur. Mit einem Anhang seiner Märchenübersetzungen*. Hrsg. v. Tony Feitsma & Ommo Wilts. Kiel: Fach Friesische Philologie, Christian-Albrechts-Universität & Amsterdam: Stúdzjerjochting Frysk, Vrije Universiteit, 93-104.

Feitsma, Anthonia. 1991. 'Over de interpretatie van de systematiek van Montanus'. *Accidentia. Taal- en letteroefeningen voor Jan Knol*. Onder redactie van Jan Noordegraaf en Roel Zemel. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 3-8.

Feitsma, Anthonia. 1992. 'Gysbert Japicx os taalbouwer'. *Tydskrift foar Fryske taalkunde* 7,2: 29-53.

Feitsma, Anthonia. 1993a. *Oud en nieuw in de Frisistiek*. Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy.

Feitsma, Anthonia. 1993b. 'Everwinus Wassenbergh en it Frysk'. *Frysk frij* 22: 19 (20 okt), 14-15.

Feitsma, Anthonia. 1999. 'Ynleiding'. *In skiednis fan 'e Fryske taalkunde*. Under redaksje fan Anne Dykstra & Rolf H. Bremmer Jr. Ljouwert: Fryske Akademy, 11-33.

Feitsma, Anthonia. 2012. *Tussen Hemsterhuis en Grimm. Joast Hiddes Halbertsma als taalkundige*. Bezorgd door Els van der Geest, Frits van der Kuip & Jan Noordegraaf. Ljouwert: Fryske Akademy.

Feitsma, A. et al. (red.). 1965-1966. *Johannes Hilarides en syn Naamspooringen van het platte Friesk*. I-II. Grins: Frysk Ynstitút oan de R.U. (= *Estrikken XXXVII en XXXVIII*).

Feitsma, Anthonia & Anne Dykstra. 2009. 'Halbertsma, Justus (Joost, Joast) Hiddes'. *Lexicon Grammaticorum. A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics*. Second edition, revised and enlarged. Ed. by Harro Stammerjohann. 2nd ed. Tübingen: Niemeyer, 599-600.

Forsgren, Kjell-Åke. 1997. 'Evolution, Revolution oder Re-Evolution? Gedanken zur Entwicklung der Sprachwissenschaft'. *Kleine Beiträge zur Germanistik. Festschrift für John Evert Härd*. Hrsg. v. Bo Anderson & Gernot Müller. Uppsala: Universitetet. (= *Studia Germanistica Upsaliensia*, 37), 75-83.

[60]

van der Geest, Els, Frits van der Kuip & Jan Noordegraaf. 2012. 'Markante Friezen'. *Tussen Hemsterhuis en Grimm. Joast Hiddes Halbertsma als taalkundige* door Anthonia Feitsma. Bezorgd door Els van der Geest, Frits van der Kuip & Jan Noordegraaf. Leeuwarden: Afûk & Fryske Akademy, 11-15.

Gerretzen, J.G. 1940. *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer*. Nijmegen & Utrecht: Dekker & Van de Vegt. (Dissertatie Nijmegen).

Hemsterhuis, Tiberius. 1750. *Lectio publica de analogia linguae Graecae (ca 1750)*. With a translation and a commentary by Bouke Slofstra. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen 2015.

Hulshof, Hans. 1989. 'Theorie en methode van de linguïstische historiografie in Nederland. Een metahistoriografische beschouwing'. *Forum der Letteren* 30, 277-289.

de Jong, Alpita. 2009. *Knooppunt Halbertsma. Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869) en andere Europese geleerden over het Fries en andere talen, over wetenschap en over de samenleving*. Hilversum: Verloren. (Dissertatie Universiteit van Amsterdam).

Koerner, E.F.K. 1978. 'Toward a historiography of linguistics. 18th and 20th century paradigms'. *Toward a historiography of linguistics. Selected essays* by E.F.K. Koerner. Amsterdam: Benjamins, 21-54.

Koerner, E.F.K. 2002. 'In lieu of a conclusion. On the importance of the history of linguistics'. *Toward a history of American linguistics* by E.F.K. Koerner. London & New York: Routledge, 285-303.

Leerssen, Joep. 2012. 'The rise of philology. The comparative method, the historicist turn and the surreptitious influence of Giambattista Vico'. *The making of the humanities*. Vol. 2. *From Early Modern to Modern Disciplines*. Ed. by Rens Bod, Jaap Maat & Thijs Weststeijn. Amsterdam: Amsterdam University Press, 23-35.

Mathijssen, Marita. 2013. *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt.

Meijering, H.D. 2015. 'Anthonia Feitsma'. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2013-2014*. Leiden: Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 41-46.

Meijering, H.D. e.a. (red.). 1978. *Jiddyjefte. Byblyografy fon de skriften fon Anthonia Feitsma bij gelegenhyd fon har fyftigste jirdy 18-1-1978*. Ljouwert: Koperative Utjowerij.

Noordegraaf, Jan. 1985. *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht & Cinnaminson: Foris. (Dissertatie Leiden).

Noordegraaf, Jan, 1990. 'Pos als geschiedschrijver van de taalwetenschap'. *H.J. Pos (1898-1955). Taalkundige en geëngageerd filosoof*. Onder redactie van Saskia Daalder & Jan Noordegraaf. Amsterdam: Huis aan de drie Grachten, 153-175. (Herdrukt in *Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen 1797-1960* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus Publikationen 1997, 155-177).

[61]

Noordegraaf, Jan. 1992. 'Taalkunde, spelling en calvinisme. Over het werk van Dr. R.J. Dam (1896-1945)'. *Radix* 18, 242-254. (Herdrukt onder de titel 'Gereformeerde taalkunde. Over het werk van R.J. Dam (1896-1945)' in *Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen 1797-1960* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus Publikationen 1997, 133-154).

Noordegraaf, Jan. 1995. 'The "Schola Hemsterhusiana" revisited'. *History and Rationality. The Skövde Papers in the Historiography of Linguistics*. Hrsg. v. Klaus D. Dutz & Kjell-Åke Forsgren. Münster: Nodus Publikationen 1995, 133-158. (Herziene versie in *The Dutch Pendulum. Linguistics in the Netherlands 1740-1900* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus Publikationen 1996, 23-55).

Noordegraaf, Jan. 1999. 'Teaching the history of a discipline. A few remarks and a question'. *The Henry Sweet Society Bulletin* 33, 29-34.

Noordegraaf, Jan. 2015. 'Linguistics as a profession. Diverging opinions in the nineteenth century'. *The practice of philology in the nineteenth-century Netherlands*. Ed. by Ton van Kalmthout & Huib Zuidervart. Amsterdam: Amsterdam Universit Press, 115-145.

Noordegraaf, Jan & Frank Vonk. 1996. 'An "Anatomy of Melancholy"'. Writing the history of linguistics in the Netherlands, 1900-1990'. *A Science in the Making. The Regensburg Symposia on European Linguistic Historiography*. Ed. by Herbert Brekle, Edeltraud Dobnig-Jülch & Helmut Weiß. Münster: Nodus Publikationen, 137-163.

Percival, W. Keith. 1976. 'The applicability of Kuhn's paradigms to the history of linguistics'. *Language* 52, 285-294.

Percival, W. Keith. 1991. 'The past quarter-century in linguistic historiography'. *1990 Mid-America Linguistics Conference Papers*. Ed. by Frances Ingemann. Lawrence, KS: University of Kansas, Department of Linguistics, 262-276.

Pos, H.J. 1922. *Zur Logik der Sprachwissenschaft*. Heidelberg: Carl Winter.

Pos, H.J. 1926. *Inleiding tot de taalwetenschap*. Haarlem: Bohn.

Riemersma, Alex. 2009. 'Tony Feitsma, 1928-2009'. *Trouw* 08.09.09.

Schultink, H. 1955. 'Proefschrift over Hjemslevs taaltheorie'. *NRC* 4-11-1955. (Herdrukt in H. Schultink, *Van onze taalkundige medewerker. Kronieken 1954-1962*. Bezorgd door Cecile A. Portielje & Jan Noordegraaf. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen 2005, 3-4).

Schultink, H. 2008. 'Nederlandse en Kopenhaagse grammatici halverwege de twintigste eeuw (1945-1960). Contouren van een autobiografesk tijdsbeeld'. *Ontheven aan de tijd. Linguïstisch-historische studies voor Jan Noordegraaf bij zijn zestigste verjaardag*. Onder redactie van Lo van Driel & Theo Janssen. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen, 255-267.

Siertsema, Bertha. 1974. 'Taspraak fon de promotor op 21-11-1974'. *Jiddyjefte. Byblyografy fon de skriften fon Anthonia Feitsma bij gelegenhyd fon har fyftigste jirdy 18-1-1978*. Onder redactie van H.D. Meijering e.a. Ljouwert: Koperative Utjowerij 1978, 41-42.

Stankiewicz, Edward. 1974. 'The dithyramb to the verb in the eighteenth and nineteenth century linguistics'. *Studies in the History of Linguistics. Traditions and Paradigms*. Ed. by Dell Hymes. Bloomington & London: Indiana University Press, 157-190.

Steenis, Dago. 2009. *De historisering van het wereldbeeld. Een gefnuikte ontwikkeling*. Tweede druk. Pingjum: Mankind United. (Eerste druk 1992).

van den Toorn, M.C. 1977. 'De Nederlandse spraakkunst in de twintigste eeuw'. *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Onder redactie van D.M. Bakker & G.R.W. Dobbets. Den Bosch: Malmberg, 161-194.

Verburg, Pieter Adrianus. 1975. *Stand en zin van de historie der taaltheorieën*. Groningen: Wolters-Noordhoff.